

„IDOLA TRIBUS” NATIO ÉS/VAGY RATIO

- a tudatosodás fokozatai -

(Tamás Gáspár Miklós: Idola Tribus, Párizsi Magyar Füzetek Könyvei Párizs 1989.)

Mi volt és mit jelent a marxizmus Kelet-Európában? Tamás Gáspár Miklós által három tagolásban feldolgozott téma (A nemzeti érzés erkölcsi lényege, Vázlat a hagyományról, Az értékválság legendája) összefüggő egészet alkot, koherens kísérlet egy korszakváltás - posztmarxizmus - által teremtett eszmei vákuumban a „hogyan tovább” elméleti /és gyakorlati/ problémájának felvetésére.

A szerző historizáló megközelítésében Kelet-Európa en bloc „Barbaricum” volt, „jelentékenyebb” kulturális teljesítmények nélküli. A régiót globalizáló megközelítés azonban elmosza az árnyalatokat, és a valóság elméleti visszatükrözésből von le konzekvenciákat. A filozófia ezt megteheti, meg is kell tennie. Ebben a megközelítésben, amelyet Tamás Gáspár is használ, valóban úgy tűnhet, hogy a térség teljesítmény nélküli, permanens szellemi importra szorult. Autentikussága a folklorban érhető tetten, bár igaz, a Nyugat sem nélkülözte a folklort. Az import azonban nem folyamatos, a nagy nekilendülések és az ezt követő törések, megtorpanások lehetetlenné teszik a szerveződést. Á lá Csaadajev, tehát úgy ismerhetünk magunkra, úgy méretethetünk meg, ha mondjuk Albionból nézzük, vizsgáljuk a „beteg” Kelet-Európa pulzusát. Létezik ez a nézőpont, és mindaddig, amíg létezni fog a a Nyugathoz viszonyított lemaradottság a maga teljes komplexitásában, az analógiának ez a módja életképes, elméletibb és konstruktívabb a feltároló evidenciák okán is, mint az önszemlélődésből kiszűrendő helyenként pozitív, de többnyire negatív ön-reflexió zajos, torz megnyilvánulásai.

A történelem ironiája, hogy az eredendően Barbaricum részeként körvonalazódott Kelet-Európa végül is nem tudott kitörni környezetéből, bár ennek reális lehetősége szerintem megvolt. A Monarchia utolsó pár évtizede véleményem szerint ilyen irányba

tendált, mégha ez Tamás Gáspár filozófiai megközelítése számára nem is elfogadható.

Térségünk perspektívátlansága, tehát a Nyugathoz való kapcsolódás lehetetlenség - így a szerző - erősítette le a Barbaricumba való visszatérés szükségességének és elkerülhetetlenségének képzetét a keleti konzervatív szocializmus képviselőiben.

Tamás Gáspár szerint a marxizmus nyugati küllemet kölcsönzött a létező szocializmusnak azzal, hogy általa váltak ismertté azok a nagy elméleti és gyakorlati kérdésközpontok, amelyek Nyugat-Európát foglalkoztatták. „Az emberek nagy tömegének első találkozása a nagy európai intellektuális és kulturális dilemmákkal akkor történt meg Kelet-Európában, amikor a marxizmus elterjedt.” A marxizmus szociáldemokrata változata viszonylag pozitív fényben áll előttünk, neki köszönhetően többek között, és ez így igaz, az „írástudó modern munkás” megjelenése, a modern világi kultúra megismerése, a szociális kérdés napirenden tartása kifejlesztette az „igazságosság pátozát”, mindezek pedig fogékonytá tették a kelet-európaiakat a „demokratikus értékek iránt”. Azonban e pozitívumokat mintegy beárnyékolta az, hogy a marxizmus kezdetől fogva egy kisebbség, az osztálytudatos elit ideológiája volt. „A kommunista hatalomátvétel után a marxizmus széleskörű kulturális sokkot okozott. Egy pillanatra sem szabad elfelejtenünk - írja Tamás Gáspár -, hogy ez a sokk először a szétrombolt Oroszországot, majd a már balkanizált, mélyen a XIX. századi szellemi névőja alá süllyedt Kelet-Európát érte”. A marxizmus orosz-bolsevik változata egy olyan szellemi-kulturális környezetben, mely nem ismerete, és nem volt átitatva a nyugat-európai gondolkodás nagy rendszereivel, „sok mindent kínált”. Éspedig: „a/ Teleológikus történetfilozófiát: a modern elidegenedés leküzdését ígérte, hitelességet /autenticitást/ a végállapotban... b/ Ez a teleológia ugyanakkor a történelem tudománya kívánt lenni: emberek milliói először szembesültek /itt közömbös, hogyan/ azzal a kérdéssel, hogy miért történt úgy, ami történt... c/ A marxiz-

mus ugyanakkor ontológiát is kínált, a filozófiailag képtelen dialektikus materializmust, ez kozmológia is volt, természetfilozófia is, a természettudomány bírálata is. d/ A szovjet marxizmus magyarázatot kínált a társadalmi jelenségek okára és mibenlétére, s ebben rejtett fő erceje. A sematikus gazdasági determinizmus segélyével egyszerre kaptak az emberek eredetmítoszt és hierarchiát a teremtő munka középponti mitológéjébe kőre csoportosítva: technika, gazdaságpolitika, kultúra szociális teológia sorrendje megállapított: a primun vivere, deinde philosophari laposságához a pénzzel szembeni középkori előítélet társult... e/ A szovjet marxizmus büszkeségre adott okot: elég volt hinni benne, és az ember mindannak örököse lett, ami nagy volt a múltban... - innen származik a kommunista művelődéspolitikai ismeretes klasszicizmusa... A filozófia iránt hagyományosan közömbös kelet-európai kultúra kénytelen volt befogadni ezt az idegen növényt: de mint a burgonyának, ennek sem a gyökerét fagyasztották, hanem a virágát... f/ A szovjet marxizmus az erre kellőképpen előkészített kelet-európaiaknak érthetően bemutatta, miért felsőbbrendűek a nyugatiaknál... g/ A szovjet marxizmus démonológiát is kínált: az árulás és összeesküvés mitológiájával, amelyet a történelemben visszafelé is érvényesítettek, méghezak mindíg nacionalista éllel... a gonoszak légiójával szemben erősítette a kiválasztottak összetartozását. h/ Manapság sokan hangsúlyozzák a marxizmus párhuzamát a modernséggel szembeni romantikus és/vagy avant-garde lázadással, s ebben igazuk is van... j/ A szovjet marxizmus egyik legfőbb lelki előnye az, amit meglehetősen furcsa terminussal Ernst Gellner autofunkcionalizmusnak nevez és így ír le: az auto-funkcionalizmus abból áll, hogy hitünket nem egyenesen igazoljuk azzal, hogy kimutatjuk róla: igaz, hanem ellenkezőleg, azzal, hogy lényegi szerepet játszik, „funkcionális” valaki saját személyiségében, társadalmában, hagyományaiban, nyelvében stb. Ezt a megfontolást persze el kell rejteni és némiképp /nyilván a szó pszichoanalitikus értelmében/ elaborálni, hogy meggyőző lehessen.”

Bármennyire is felerősödtek ma Kelet-Európában azok a tendenciák, melyek a teljes cezúra álláspontjára helyezkedtek a marxizmussal szemben, mégis Tamás G.M. szerint, s ezt nem győzi hangsúlyozni, megtör-

ténik az, amit a szólás fejez ki legplasztikusabban: a mosdóvízzel a gyereket is kiöntik az ablakon. A köztudatban mindazok a modern tanokban /így a marxizmusban is/ fellelhető vitakérdések és vizsgálati módszerek hitelüket veszítették, s ezzel a modern európai kultúra „egész fejezetei kerülnek a szemétdombra”. A marxizmus azonban számos olyan korábbi értékéket is megerősített e térségben, mely a kelet-európai értelmiségnek az elmaradottságból hamisan erényt kovácsoló érzésvilágába szervesen illeszkedett. A plebejus nacionalizmus, az antiliberalis populizmus, a korporatív és organicaista ideológiák stb. eszmei terepet nyújtottak a szovjet-bolsevik marxizmusnak, és a későbbiekben ez utóbbi különösebb nehézség nélkül olvasztotta magába az autochton talaj tradicionalista szemléleti termékeit. Így aztán paradoxnak tűnhet, de egyáltalán nem a véletlen műve, hogy a kelet-európai szocializmusok marxizmusa bármennyire is ambivalens elméleti viszonyban volt a nacionalizmussal, mintegy kiegészült, szerveződött a térség nacionalizmusával. A probléma és az ebből fakadó ellentmondás - s ezt nyilván a szerző is érzékelte - az, hogy a marxizmussal eltűnik Kelet-Európa eszmei porondjáról egy modern, nyugati tan, holott bár az a legutóbbi időkig a hangsúlyos helyi, partikuláris nacionalizmusokkal ötvöződött össze. Eltűnése által a „kelet-európai kultúra a legjobb úton van afelé, hogy visszasüllyedjen a Barbaricumba.” Furcsa helyzet állt elő: Korábban maga a bolsevik marxizmus minden modernizációs ténykedése ellenére a barbarizmus, sőt az ázsiaiág restaurációjával volt szinonim, mellesleg így látta azt már a tanalapítókat követő teoretikus nemzedék jónéhány tagja is. Most pedig, amikor erős a tendencia e formáció meghaladására, esetleg felcserélésére, Tamás G.M. szerint az újabb barbárságba való visszaesés veszélye fenyeget, mert a modernnek számító marxista tan helyét a keletkezett szellemi vákuumban a nacionalizmusok fogják betölteni. Mintha korábban nem ő állította volna: „A marxizmus ideológiai szerepének megértése nélkül a mai kelet-európai nacionalizmus reménytelenül megfejthetetlen rejtély marad, bár felszíni megnyilvánulásait bárki észlelheti.”

A marxizmus bármennyire idegen volt, s ha a virágát és nem a gyökerét fagyasztották is, mégis eszményt nyújtott. Való igaz, hogy nagy kultúra nincs, nem is létezhet

eszmény nélkül. Így érthető Tamás G.M. kételkedése a ptolemaioszi fordulattal szemben. „A marxizmus halálával - írja - a kelet-európai kultúrák visszakanyarodnak ahhoz, amit igazi hagyományuknak éreznek: az I.világháború utáni balkanizációhoz”, s ez „a balkanizált kis államok vidékies barbárságát hozza vissza.” A restaurálódó populáris antimarxizmus mindent elvet, nem marad más „csak a nacionalizmus. Még hozzá a posztmodern és posztkommunista nacionalizmus”. Mindennek fenn áll a veszélye, sőt már térdig benne gázolunk, s ennek ellenében valamiféle újabb integrációra volna szükség - most már hitet is tehetünk a szerzővel együtt amellet, hogy „a Monarchia, minden bajával együtt, nagyvilág volt, minden tekintetben...”. Ami a kultúra szempontjából kívánatos volna, talán egy megújodást is hozhatna, elkerülhetővé válna az, hogy a törzsiség, a törzsi szellem embert és embereket újabb skizofrén állapotba juttasson.

A helyzet ily módon való diagnosztizálása után logikus, hogy Tamás G.M. gondolatai a nemzeti érzés erkölcsi lényege, a hagyomány és értékválság problémáira irányulnak. Ha Kelet-Európa autentikus hagyománya a nacionalizmus, mégpedig annak is múlt századi változata, ha most, a korszakváltáskor ismét ez a hagyomány támad föl és válik, illetve vált uralkodó eszmerendszerré globálisan és országokonként külön-külön is, akkor valamiféle kompromisszumos megoldásra volna szükség, mely számol a tradíciókkal, de ugyanakkor azokat humanizálva európaibbá tenné, a kultúra szintjére, rangjára emelné. Ez olyan prog-léma, amely megérdemelné a filozófusok, gondolkodók fáradozásait: Mi az, ami e nacionalizmusok meghaladását vagy hatásuk tompítását elősegíthetné.

Tamás G.M. hangsúlyozottan konzervatív /wigh/ értelmezésében az erkölcs leválasztása a nemzeti érzésről, pontosabban a nemzeti érzés megszabadtása erkölcsi lényegétől a törzs bálványképeit más dimenzióba helyezné. Ugyanakkor az erkölcsöt - kanti értelemben - visszahelyezné az őt megillető helyre. Ez valóban kívánatos lenne, nem fér kétség hozzá, hogy Kelet-Európában is munkálkodni kell a magasabbrendű emberi érték/ek/ meghonosítása irányában. A filozófia számára, de más rokon diszciplínák számára is talán ez a jövő teendője - tudatosítani, hogy lehetőség van a demok-

ratikus liberalizmus meghonosítására az egyelőre nacionalizmusoktól átitatott környezetben, hogy a tolerancia, a szabadság az embereknek jobb lenne, mint a tudatokat elhomályosító, útvesztőkbe és újabb zsákutcákba taszító nacionalizmus/ok/. Mivel nincs harmadik út, és ha ilyen lenne és megvalósulna is, térségünkben újabb erőszakot hozna magával. A magasabb kultúra számára ugyanis a bolsevizmus, mint az azt felváltó nacionalizmus csakis erőszakot jelenthet. Vissza kell állítani a rendszerességet, mely magát a kultúrát minősíti. A mai kelet-európai lázongás „elsősorban azért kultúra- és civilizációellenes, mert hiányzik belőle a konzervatív alázat és irónia, mely akkor is megértetheti velünk az értékrendszerek kompromisszumos rendtelenségét, laza ellenmondásosságát, toldozott-foldozott paradoxáit, ha fönntartás nélküli áldásunkat nem adhatjuk rá.”

Mintegy a szerző hitvallásaként, immár e kifejtett alapállásból hitelesebbnek elismerve, idézzük: „Ha visszautasítjuk az értékek rendszerezését, rétegzését, rangsorolását - ami végülis az írástudók dólga - mert az értékjavak kontextusába ültetésének csak a bolsevik modelljére vagyunk képesek emlékezni, akkor csakugyan válság van, de nem az értékek, hanem a kötelességüket mulasztó értelmiségiek válsága. Nem csoda, hogy ez így van, s különösebben haragosnak sem kell lenni miatta.”

A recenziens az esszék rendszerépítő gondolataiból önkényesen ragadott ki egyetlen kérdést, mely beállítottságánál fogva is inkább érdekli. Mindez nem jelenti azt, hogy Tamás Gáspár Miklós színvonalas, gondolatilag izgalmas fejtegetései, ha mindegyikkkel nem is ért egyet a kritikus, összességükben ne tartanának számot érdeklődésre, talán éppen a még mindig radikális izgalmakban tobzódók körében, bizonyítva, hogy elmélyültebb stúdium éppen az európai hagyományok stílusában és szellemében segíthet a „megigazulásban”, a gyakorlati ész újra felfedezésében. Jelképesen, hiszen üzenetet is hordoz és továbbít, talán követésre is serkent, hadd írjuk ide az esszékötet előszavának befejező sorait: „Búcsúom is, barátom, olvasóm. Igyekezz, hogy életed ne teljék gyűlölettel és félelemmel.” /Stendhal/

Pászka Imre